

Aleksandra KONIECZNA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0009-0000-7626-5580

Mikołaj SOKOLSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-4538-5149

Wątki feministyczne i ekologiczne we *Władcy Pierścieni*, jako przykłady ponadczasowości twórczości J. R. R. Tolkiena

Streszczenie: Pomimo upływu wielu lat od śmierci Tolkiena, problemy, które poruszał w swoich książkach, przede wszystkim w sadze *Władca Pierścieni*, pozostają aktualne. Celem artykułu jest zbadanie wybranych wątków ideowych poruszanych przez Tolkiena i współcześnie obecnych. Autorzy prezentują przedstawione przez Tolkiena wątki feministyczne oraz ekologiczno-naturalistyczne wobec problemu niepowstrzymanej industrializacji. Problemy te są nadal aktualne w dzisiejszym świecie. Dla omówienia wskazanych treści autorzy obierają ramy medioznawcze (teorię kultury, relacji paraspołecznych oraz sposobów kodowania i dekodowania treści w ujęciu Stuarta Halla) oraz etyczne (wymiar etyki troski).

Słowa kluczowe: Tolkien, *Władca Pierścieni*, feminizm, ekologizm, naturalizm, industrializacja

---

Wstęp

Władca Pierścieni autorstwa J. R. R. Tolkiena został przetłumaczony na ponad 50 języków, a w ciągu ostatnich 50 lat sprzedano 103 miliony egzemplarzy tej powieści (*Miliony...*, 2012). O popularności dzieł słynnego pisarza świadczą także kolejne projekty realizowane w uniwersum „Śródziemia”. Wskazać można na serial „Pierścienie Władzy” lub gry komputerowe „Shadow of Mordor” i „Shadow of War”. Uniwersum doczekało się również kultowej ekranizacji w reżyserii Petera Jacksona.

Mimo iż od śmierci autora *Władcy Pierścieni* minęło już ponad 50 lat, to problemy, które podjął na łamach swoich książek, są nadal niezwykle

aktualne. Dlatego też autorzy zdecydowali się z interdyscyplinarnej perspektywy spojrzeć na wybrane wątki ideologiczne, które Tolkien podjął w serii *Władca Pierścieni*. W związku z tym autorzy za cel badawczy postawili sobie przeanalizowanie sposobu, w który Tolkien w powieści *Władca Pierścieni* ukazał dwa istotne wątki ideologiczne, czyli kwestie kobiece oraz rolę i znaczenie natury wobec nieustannego uprzemysłowienia¹. Do realizacji wskazanego celu wykorzystano dwie metody badawcze – przeprowadzono kwerendę literatury z omawianego obszaru oraz zastosowano metodę analizy treści powieści *Władca Pierścieni*. Wykorzystano analizę jakościową.

Punktem wyjścia do zaprezentowania wyników przeprowadzonej analizy są wybrane wątki teoretyczne, które mają interdyscyplinarny wymiar. Autorzy zdecydowali się odwołać do kwestii wpływu mediów na odbiorców – w tym teorii kultywacji, wątku interakcji i relacji paraspołecznych oraz sposobu kodowania i dekodowania treści w ujęciu Sturta Halla. Następnie wskazano na związki pomiędzy kulturą popularną i ideologią oraz omówiono kategorię „etyki troski”. Tekst łączy w sobie spojrzenie medioznawcze i filozoficzne na wskazany problem.

Wpływ mediów na odbiorców

W ocenie autorów tekstu szczególne miejsce wśród różnych koncepcji oddziaływania mediów na odbiorców zajmuje teoria kultywacji. Denis McQuail (2007, s. 486) określił ją nawet mianem „najlepiej zbadanej i opisanej” teorii tego typu. Choć zespół pracujący pod przewodnictwem Georga Gerbera skupiał się na telewizji, to sformułowane przez badaczy obserwacje odnieść można także do innych mediów, w tym do literatury. Założenia wskazanej koncepcji zreferowali m.in. Stanley J. Baran i Dennis K. Davies. Wskazali, że zakłada ona, iż: „telewizja kultywuje bądź rozwija światopogląd, który, mimo iż jest w wielu przypadkach niecisły, staje się rzeczywistością, ponieważ ludzie tak go traktują” (Baran, Davies, 2007, s. 380). Koncepcja Gerbnera określana jest również mianem „3B telewizji”, ponieważ zgodnie z nią: „1. Zaciera (*blurs*) tradycyjne różnice w sposobach postrzegania przez ludzi świata, w którym żyją. 2. Miesza (*blends*) ich obraz rzeczywistości z prezentowanym w telewizji

---

¹ Autorzy wobec rozległości tematu oraz jego interdyscyplinarnego charakteru zrezygnowali ze stawiania hipotez badawczych.

głównym nurtem kultury. 3. Nakierowuje (*bends*) ten główny nurt tak, by służył instytucjonalnym interesom telewizji i jej sponsorów” (Baran, Davis, 2007, s. 387).

Omawiając wskazaną teorię, zwrócić należy również uwagę na zjawisko wpływu społecznego, które – za Dariuszem Dolińskim (2002, s. 36) – opisać można jako „zmiianę zachowania, opinii, postaw lub uczuć człowieka, wskutek tego, co robią lub myślą inni ludzie”. Co istotne – przejmowanie zachowań i poglądów innych (w tym bohaterów książkowych) może mieć pozytywne lub negatywne skutki dla odbiorcy. Jako przykład przejmowania negatywnych zachowań można wskazać na eksperyment Bandury z 1973 roku. Podczas niego ukazano dzieciom dorosłą osobę znęcającą się nad dmuchaną lalką – zaprezentowano im sytuację na żywo, jak i w formie telewizyjnego nagrania. Ustalono, że w obu przypadkach efektem było przejawianie przez dzieci większej agresji podczas zabawy (Doliński, 2002, s. 41).

Opisany powyżej przykład eksperymentu jest istotny w kontekście niniejszego tekstu, ponieważ wskazuje, że również zachowania oglądane w telewizji, jak i poznawane za pośrednictwem innych mediów mogą mieć bardzo silny wpływ na odbiorców – porównywalny do tego, który mają na nich rzeczywiste doświadczenia. Doliński w odwołaniu do mediów i ich normatywnego wpływu podaje np. wzrost liczby samobójstw, który nastąpił na skutek nagłośnienia w mediach samobójczej śmierci Marlin Monroe (Doliński, 2002, s. 41–42). Sytuacja, w której dochodzi do większej liczby samobójstw po tym, gdy życie odbierze sobie znana postać, określana jest mianem „efektu Wertera”. Jest to nawiązanie do książki J. Goethego *Cierpienia młodego Wertera*. Po tym, gdy została ona opublikowana, młodzi ludzie w identyczny sposób jak jej bohater popełniali samobójstwa (Urbaniak-Piotrowska, 2023). O negatywnych skutkach normatywnego wpływu mediów na ich odbiorców wspominała również Hanna Hamer, która zauważała, że „naśladujemy dziwaków, żeby samemu/samej nie wyjść na dziwadło” (Hamer, 2005, s. 65). Również Maja Antosik podkreślała, że ludzie nieustannie stykają się z wpływem społecznym, który dotyka ich zarówno w sytuacjach prywatnych, jak i publicznych, w tym również podczas korzystania ze środków masowego przekazu (Antosik, 2014, s. 39–40). Wśród przypadków, w których to historia bohatera literackiego i zaangażowanie w jego losy skłaniało czytelników do zaskakujących (a wręcz irracjonalnych) działań było m.in. zamawianie mszy świętych przez czytelników *Trylogii* za duszę Longinusa Podbipięty (*115 lat...*, 2020).

Autorytetami dla odbiorców mediów (w tym czytelników książek) mogą być – jak wskazała np. Anna Wiśniewska (2007, s. 181) – bohaterowie świata kultury popularnej. W tym również bohaterowie książek lub filmów. Badaczka zauważa, że dla widzów z całego świata stają się oni autorytetami, wzorami do naśladowania oraz inspiracją. Wiśniewska opisała badania, które w 2001 roku przeprowadzono na grupie młodzieży oglądającej popularne polskie seriale – „Klan”, „Świat według Kiepskich” oraz „Dziki księżyc”. Badani zostali poproszeni o wyrażenie swojej opinii o wybranych bohaterach tych produkcji oraz wskazanie, z którymi z nich sympatyzują. Stopień sympatii w tym przypadku potraktowano jako synonim „identyfikowania się z wartościami przez niego [bohatera – przypis autorki] prezentowanymi” (Wiśniewska, 2007, s. 183). Co powiązać należy z kwestią opisaną w kolejnym fragmencie „ideologii”.

Wskazać warto również na pomijaną w polskich badaniach, a niezwykle ciekawą i istotną kwestię relacji i interakcji paraspołecznych (patrz, np. Konieczna, 2024). Autorzy, na potrzeby tekstu konceptualizują termin „interakcja paraspołeczna” za Alanem Rubinem i Elizabeth Perse (1987, s. 254) jako: „poczucie afektywnego interpersonalnego zaangażowania z osobowościami medialnymi”. Wskazane relacje odbiorcy mogą budować nie tylko z rzeczywistymi wykonawcami medialnymi, ale również z bohaterami fikcyjnymi. Jak wskazał John L. Caughey (1984, s. 39) – „ludzie mogą również zastępczo przeżywać doświadczenia całkowicie fikcyjnych postaci. Poprzez identyfikację mogą odczuwać emocje bohatera lub bohaterki, przeżywać ich osobiste tragedie i odnosić ich społeczne triumfy”. Badacz zauważał także, jak dużą rolę w życiu człowieka – w tym przypadku dorosłego Amerykanina (już w chwili powstania jego książki, czyli latach 80. XX wieku) odgrywały media, w tym literatura: „Za każdym razem, gdy Amerykanin wchodzi do kina [...] lub otwiera książkę [...] wymyka się mentalnie z rzeczywistego świata społecznego i wkracza w sztuczny świat zastępczych doświadczeń społecznych. Amerykanie spędzają większość swojego życia w »innych światach« mediów. [...] Przeciętny dorosły ogląda ponad trzy godziny telewizji dziennie. Konsumpcja mediów masowych zajmuje 50 procent całego czasu wolnego. [...] Bierze do ręki popularną powieść i wkracza do »romantycznego« świata antycznego Południa” (Caughey, 1984, s. 39). Co istotne, osoby, z którymi odbiorcy budują wskazane relacje, mogą pełnić wobec nich różne role – m.in. dobrego znajomego, przyjaciela, doradcy, pocieszyciela lub wzoru do naśladowania (Horton, Wohl, 1956). Mogą również wpływać na to, w jaki sposób odbiorcy postrzegają świat i różne wyda-

rzenia, tym samym mogą pełnić dla nich rolę swoistych „przewodników poznawczych” (Levy, 1979, s. 74). Wskazane interakcje lub relacje paraspoleczne (oba pojęcia w literaturze stosowane są w niejednoznaczny sposób – ich ujednoczenie nie jest przedmiotem niniejszego tekstu) traktować można także jako funkcjonalne alternatywy dla interakcji społecznych. Czytanie książek jako formę realizacji potrzeb społecznych, których jednostka nie może spełnić w najbardziej naturalny i prosty sposób (poprzez interakcje z innymi osobami), wskazali np. Karl Eric Rosengren oraz Swen Windahl (1972, s. 169).

Ideologia i kultura popularna

Po podkreśleniu, w jaki sposób media, a także ich bohaterowie (w tym fikcyjne postacie literackie) oddziałują na odbiorców, wyjaśnić należy także termin „ideologia”. Na potrzeby niniejszego tekstu autorzy konceptualizują go za Jerzym Szackim, który wskazywał, że omawiane pojęcie może być stosowane zarówno w sposób wartościujący, jak i opisowy. Przywołał także jego potoczne rozumienie, które za wiążące uznają autorzy artykułu. Na potrzeby niniejszego tekstu termin „ideologia” będzie rozumiany w sposób opisowy jako wszelkie poglądy na świat, które odnoszą się do sfery religijnej, politycznej lub społecznej (Szacki, s. 1991, 219–220) i w przypadku niniejszego artykułu są prezentowane przez wybranych bohaterów prozy Tolkiena.

Na związki pomiędzy kulturą popularną (do której zaliczyć należy *Władcę Pierścieni*) wskazywała również Liesbet von Zoonen. Badaczka, która analizowała sposoby prezentowania polityki w przekazach rozrywkowych, zauważała, że kulturę popularną konstytuują dwa rodzaje cech – strukturalne oraz ideologiczne. Dodawała, że treści prezentowane w mediach mogą (w odniesieniu np. do polityki) kształtować obrazy w umysłach odbiorców, a nawet wpływać na ich zachowania (za: Piontek, 2011, s. 101–111). Analogicznie, rozważać można, w jaki sposób wszelkiego rodzaju inne treści (np. dotyczące postawy wobec feminizmu), które prezentowane są w kulturze popularnej, ukazują wybrane kwestie.

Wskazać warto również na trzy sposoby dekodowania treści medialnych przez ich odbiorców. Te wyróżnił Stuart Hall, który wskazał na dekodowanie w sposób dominujący (czyli w pełni zgodny z założeniami nadawcy), wynegocjowany (czyli częściowo zgodny z założeniami nadawcy) oraz opozycyjny (czyli całkowicie sprzeczny z założeniami nadawcy) (za:

Piontek, 2011, s. 63–64). Mimo iż Hall swoją koncepcję odnosił głównie do telewizji, to sposób dekodowania odnieść można też do innych tekstów kultury. Opisanie wybranych kwestii ideologicznych w danym utworze może stanowić podstawę do późniejszych rozważań na temat tego, czy odbiorcy, którzy dekodują zawarte treści w sposób dominujący przenoszą wskazane w nich wzorce do swojego sposobu funkcjonowania.

Feminizm i kategoria „etyki troski”

Wobec podjętego tematu artykułu wyjaśnić należy także, jak autorzy rozumieją termin „feminizm”. Feminizm nie jest ideologią monolityczną (Tong, Botts, 2017, s. 7). W ujęciu subiektywistycznym można wysnuć tezę, że typów feminizmu jest tyle, ile osób go uprawiających (Adamiak, Derra, 2020, s. 1). Wynika to z płynności i ustawicznej ewolucji zawartości pojęcia, jak i ideologicznego korpusu feminizmu (Tong, Botts, 2017). Autorzy uważają, że termin feminizm najlepiej oddaje definicja stworzona przez June Hannam. Badaczka enumeratywnie charakteryzuje feminizm jako uważność na nierówności (przypisywane obu płciom), postulat zmiany pozycji społecznej kobiet (wynikający z uwarunkowań społecznych, które są zmienne) oraz stawia nacisk na autonomię kobiet (Hannam, 2007; Hannam, 2010, s. 18). Hannam w ramach próby ujęcia feminizmu w ramy definicji odnosi się również do kwestii wielości feminizmów. Rozpatruje je w ujęciu zawartości czasu. Zauważa, że od momentu powstania ruchów feministycznych ich rola oraz zawartość pojęcia „feminizm” się zmieniały. Dodatkowo stanowiły pole krytycznej dyskusji nad różnymi sposobami ich definiowania. Próbując wybrnąć z klinczu definicyjnego Hannam zdecydowała się na wskazaną enumerację. Jej zdaniem feminizm jest: „1. Uznanie nierównowagi sił między płciami, w której kobiety odgrywają rolę podporządkowaną mężczyznom. 2. Przekonaniem, że sytuacja kobiet jest społecznie skonstruowana i dlatego można ją zmienić. 3. Naciskiem na autonomię kobiet” (Hannam, 2007, s. 4)².

Wskazana definicja feminizmu ma charakter postulatywny. Stanowi projekcję Hannam, która podkreśla potrzebę zniesienia wszelkich nierówności między kobietami i mężczyznami za pośrednictwem zmian

---

² “1. A recognition of an imbalance of power between the sexes with women in a subordinate role to men. 2. A belief that women’s condition I socially constructed and therefore can be changed. 3. An emphasis on female autonomy” (Hannam, 2007, s. 4) – cytaty oryginalny, przekład własny.

społecznych. Początek wskazanych zmian upatrywany jest w aktywności kobiet i osób sojusznicych na rzecz kobiet. Wskazana definicja wyznacza autorom horyzont interpretacji pojęcia „feminizm”. Traktują je jako wszystkie treści i aktywności poruszające kwestie kobiece (kobietowistyczne). Zakres tematyczny nie jest ograniczony do płciowości, ale podejmowanych zagadnień odnoszących się do problematyki równości, obecności i różnicy między kobietami i mężczyznami (Kołodziejczak, 2011). Podstawą interpretacyjną oraz konceptualizacyjną dla rozważań autorów na temat feminizmu i rozumienia pojęć „feminizm” i „ideologia” jest perspektywa moralna ugruntowana w założeniach etyki feministycznej Carol Gilligan (1977, 1982) i Nel Noddings (1984), wyrażona kategorią **etyki troski**.

Psychologiczno-filozoficzne podstawy etyki troski

Wychodząc z różnych nauk szczegółowych (psychologii i socjologii) prezentowane autorki wskazują zróżnicowanie w zakresie formułowania sądów moralnych między kobietami i mężczyznami. W ramach prowadzonych badań zarysowują odrębną wobec przede wszystkim Kohlbergowskiej (Wiśnia, 2019) klasyfikacji moralności, która charakteryzuje się wysokim poziomem inkluzji (Noddings, 2010). Definiują one moralność męską jako zbiór obciążony rozumowymi ramami teoretycznymi i kreacją (opartą na prawach i zasadach racjonalnych) zasad etycznych (Gilligan, 1982, s. 483–489). Moralność feministyczną, natomiast łączą z opiekuńczością i troską o innych (zwłaszcza nieobecnych lub marginalizowanych ze względu na płeć, wiek, poziom wykształcenia itd.). Wyniki badań wskazanych autorek stały się podłożem do zaistnienia terminu **etyka troski** (Noddings, 1984). Niniejszy termin wyznacza horyzont moralny, sposób zachowania oraz podstawy etyczne o charakterze feministycznym, które są prezentowane przez Carol Gilligan w książce *In a Different Voice* (1982). W niej podkreśla, że istnieją różne podejścia do moralności, które są względem siebie równoważne, a nie umocowane hierarchicznie, co potwierdza Rosmarie Putnam Tong w *Myśli feministycznej*. Stwierdza, „Importantly, in Gilligan’s estimation, women’s style of moral reasoning is no better or worse than men’s: it is simply different” (Tong, 2009, s. 167).

Przedmiotem zainteresowań autorów jest ponadto kwestia natury w procesie ustawicznego uprzemysłowienia. Naturalizm w ramach ni-

niejszego artykułu autorzy interpretują jako przedmiot zainteresowań społeczno-politycznych jednoznacznie odnoszących się do miejsca natury w przestrzeni publicznej (Baratta, 2011, s. 31–33). Natura zdaniem autorów ma w pracach Tolkiena szczególny wymiar. Wiąże się z aksjologicznymi rozważaniami twórcy Śródziemia³ na temat postrzegania świata przez pryzmat zachowania stanu naturalnego lub dążenia do jego powrotu w kontekście ekologicznym. Charakter aksjologiczny odnosi się do refleksji nad wartościami dobra i zła, które Tolkien identyfikuje jako naturę (dobro) i przemysł-technologię (zło) (Baratta, 2011, s. 35).

Wskazane ramy teoretyczne oparte o konceptualizację pojęć i opis zjawisk są podstawą dla prezentacji wybranych przejawów twórczości J. R. R. Tolkiena we *Władcy Pierścieni* w interesujących badaczy kontekstach. Nie odnosi się ona do przedstawiania jednoznacznej oceny twórczości, ale zgodnie z ujęciem subiektywistycznym stanowi punkt wyjścia do analizy postaw postaci i świata Tolkiena przez pryzmat zarysowanych wątków i teorii medioznawczych w poszukiwaniu treści i rozważań o charakterze ponadczasowym. Niniejszy artykuł jest kolejnym z wielu wpisujących się w badania nad twórczością Tolkiena (Trębicki, 2022, s. 212).

Obecność motywów feministycznych we *Władcy Pierścieni*

W ramach twórczości Tolkiena postaci kobiece nie pojawiają się w rolach pierwszoplanowych. Ich obecność jest marginalna. Mimo to, zdaniem Rachel Maddox trylogia *Władcy Pierścieni* stanowi solidną podstawę krytyki twórcy i prezentacji jego przekonań seksistowskich i mizoginistycznych, czego przykładem jest wyłączenie kobiet z głównego toku historii (Maddox, 2018, s. 1). Z drugiej strony zdaniem Davida Doughana sposób przedstawienia kobiet w twórczości Tolkiena jest wyrazem niemizoginistycznego, ale „klasycznie oxfordzkiego” spojrzenia akademików tego czasu, jednoznacznie odnoszącego się do podległości kobiet oraz ich przynależności do tzw. sfery prywatnej (Doughan, 2008, s. 15). Wskazane oceny postawy Tolkiena są podłożem do analizy obecności motywów feministycznych we *Władcy Pierścieni*.

Podstawowym aspektem, na który należy wskazać w kontekście kobiet we *Władcy Pierścieni* jest, poza ich wyraźnym brakiem, ich jednowy-

---

³ Śródziemie w twórczości Tolkiena jest światem przedstawionym, w którym ma miejsce akcja książek z uniwersum *Władcy Pierścieni*.

miarowe przedstawienie. Tolkien tworząc opis postaci kobiecych zwraca się w kierunku ich fizyczności, charakteryzując głównie ich wygląd. Pomija wiele kwestii odnoszących się chociażby do motywacji i zasług. Ich wpływ na rozwój wydarzeń jest niewielki. Wskazana problematyka pojawia się w badaniach literaturoznawczych wielokrotnie (Burzyńska, 2006). Autorzy i autorki tekstów zwracają uwagę na tzw. *gender-bias* (stronniczość płciową). Role kobiece w historii Tolkiena sprowadzane są do mało istotnych punktów historii androcentrycznej (Maddox, 2018). Zdaniem wskazanych badaczy, w przeciwieństwie do Maddox, nie należy uznać Tolkiena za mizogina, czy też jak stwierdzają Viars i Coker, „przyjaznego seksistę” (Viars, Coker, 2017, s. 49). We *Władcy Pierścieni* poprzez historie poszczególnych kobiet ukazuje on bowiem historię feminizmu. Zachowania feministyczne wynikające z postaw moralnych, Tolkien interpretuje jednak błędnie. Zestawiając jego pogląd z prezentowaną wcześniej „etyką troski” można jednak dokonać właściwej analizy wątków feministycznych obecnych w jego twórczości.

Miejsce kobiet we Władcy Pierścieni

Platformą interpretacyjną dla autorów jest prezentacja i interpretacja postaw postaci Arwen i Éowyn⁴. Obie bohaterki w historii Śródziemia, mimo nieznaczej obecności, pełnią istotne role. Zwłaszcza w kontekście przełamywania swojej społecznej pozycji w świecie, w którym dominuje androcentryczna perspektywa. Arwen jest półelfką, córką Elronda (władcy Rivendel i inicjatora Drużyny Pierścienia). Czytelnikom znana jest przez pryzmat swojej urody oraz miłości do Aragorna (jednej z głównych postaci serii). Éowyn natomiast jest siostrzenicą Króla Rohanu – Theodena. Tolkien przedstawia ją jako odważną i jednocześnie przełamującą androcentryczną perspektywę na kobiecość. Jest kobietą-wojowniczką.

Wskazać warto na fragment korespondencji J. R. R. Tolkiena z jego synem Michaeliem z 1941 roku. W ramach jednego z listów autor *Władcy Pierścieni* przedstawił swoją opinię na temat kobiet. Uznał, że: „kobiety działają w oparciu o czysty instynkt, służebny, pomocny instynkt, hojnie ogrzewany przez pożądanie; ich darem jest być otwartym, stymulowanym, »zapładnianym«... przez mężczyznę. Każdy nauczyciel o tym wie.

---

⁴ Przedstawione bohaterki nie są jedyne, które pojawiają się w trylogii tolkienowskiej. Poza wskazanymi można wyróżnić np. Panią Gardielę (królową elfów) oraz Shelobę (monstrualną pajęczycę).

Jak szybko inteligentna kobieta może zostać nauczona, pojąć jego idee, zobaczyć jego punkt widzenia – i jak (z rzadkimi wyjątkami) nie mogą iść dalej, kiedy opuszczają jego rękę lub kiedy przestają się nim interesować (Tolkien, 2000, 2008; Viars, Coker, 2017, s. 49)⁵.

Kategoria etyki troski warunkuje inną interpretację postaw kobiecych. Taką, która Tolkienowi się wymyka. Niniejszy cytat z korespondencji między Tolkienem a jego synem jest emanacją kolhbergowskiego sposobu myślenia o moralności, który ogranicza możliwości moralne kobiet (Tong, 2009, s. 164–165). Arwen natomiast stanowi przykład elfiej kobiety, która poświęca swoją nieśmiertelność na rzecz miłości wobec Aragorna. Rezygnuje z posiadanego przywileju nieskończonego życia na rzecz kontynuacji relacji romantycznej. Nie należy zdaniem autorów wiązać tego z jednoznacznym przywiązaniem do Aragorna jako życiowego przewodnika (o czym może świadczyć fakt, że Arwen jest znacząco starsza od niego). Decyzja bohaterki ma wymiar zdecydowanie szerszy, ponieważ działając w imię miłości usuwa podstawową nierówność między gatunkiem ludzkim i elfim w postaci nieśmiertelności. Wskazuje tym samym, że nawet różnice gatunkowe mogą zostać zniwelowane w przypadku zaistnienia odpowiedniego „wyzwalacza”.

Przyjęta rama interpretacyjna wyznaczona przez etykę troski w prezentacji kobiet jest przydatna zwłaszcza w prezentacji Éowyn (księżniczki Królestwa Rohanu). Jest to bohaterka, która walczy o uznanie roli i pozycji kobiet w świecie androcentrycznym. W jednym z dialogów z Aragornem stwierdza, że: „Wszystko, co mówicie, panie, da się zaniknąć [zamknąć – M.S.] w słowach: jesteś, Eowyno, kobietą i twoje miejsce jest w domu. A kiedy mężczyźni polegną, trwaj w tym domu, aż spłoniesz wraz z nim, gdyż nie będziesz już nikomu potrzebna. Nie zapominajcie jednak, że jestem z rodu Eorla i nie dam uczynić z siebie dziewczki służebnej. Potrafię jeździć konno, robić mieczem, nie boję się bólu ani śmierci” (Tolkien, 2008, s. 766).

Eowyna swoim stanowiskiem oraz działaniami przełamuje *status quo*, o czym świadczy, m.in. brak podporządkowania woli Theodena w sprawie jej uczestnictwa w bitwie pod Minas Tirith. Theoden (król Rohanu) zakazał bohaterce uczestniczyć jako jeźdźczyni w planowanej walce.

---

⁵ Oryginalny cytat: „women operate on sheer instinct, the servant, helpmeet instinct, generously warmed by desire; it is their gift to be receptive, stimulated, fertilized ... by the male. Every teacher knows that. How quickly an intelligent woman can be taught, grasp his ideas, see his point – and how (with rare exceptions) they can go no further, when they leave his hand, or when they cease to take a personal interest in him” (Tolkien, 1941; Viars, Coker, 2017, s. 49).

Mimo to zdecydowała się ona w przebraniu męskim (przybierając imię Dernhelm) wyruszyć z innymi Rohirrinami (jeźdźcami Rohanu) do walki z siłami Saurona. Podczas tego wydarzenia prezentowany jest też bezpośredni przykład poświęcenia płynący z etycznych pobudek Éowyn. Nie zważając na zagrożenie życia zabija Króla Upiorów (Czarnoksiężnika z Angmaru i głównodowodzącego armii Saurona), przez co ratuje Theodena przed ostatecznym ciosem.

Postaci Arwen i Éowyn, zdaniem autorów, mają charakter feministyczny. Obie podejmując decyzje (Arwen w sprawie swojej nieśmiertelności; Eowin decydując się na wyruszenie w bój, mimo zakazu króla) zmieniają postrzeganie kobiecości tolkienowskiej jako upodmiotowionej, przeciwstawiającej się androcentrycznemu postrzeganiu ról kobiecych związanych z podporządkowaniem mężczyznom.

Myśl ekologiczna we *Władcy Pierścieni*

Tolkien w jednym ze swoich listów stwierdził, że „Śródziemie nie jest wymyślonym światem, teatrem dla jego wykreowanego świata jest ziemia, na której żyjemy dziś, wyobrażony jest tylko okres” (Tolkien, 2000, s. 239). Można w tym ujęciu uznać twórczość autora za profetyczną, która czytelnikowi jego prozy pozwala na tworzenie połączeń ze światem współczesnym. Tolkien identyfikuje problemy środowiskowe, które wiążą się z ustawnym niszczeniem środowiska naturalnego, industrialną inwazją oraz ich negatywnymi skutkami dla człowieka. Jednocześnie wskazuje bliskość tych zjawisk, mimo zastosowania fantastycznych narzędzi przekazu w postaci magii, elfów, czarodziejów itd.

Ekologiczna orientacja J. R. R. Tolkiena

W *Recovering the 'Utterly Alien Land': Tolkien and Transcendentalism* Martin Simonson podkreśla fakt, że Tolkien zarys swojej historii napisał w okresie II wojny światowej, podczas której degradacja przyrody wynikająca z działań wojennych była nad wyraz widoczna (Simonson, 2009, s. 9–10). Dodając do tego doświadczenia wojenne Tolkiena (walczył na frontach I wojny światowej) otrzymujemy podstawę dla zrozumienia jego oceny rozwoju technologicznego. Traktuje je bowiem jako procesy destrukcji natury, których konsekwencją jest „rozkład” społeczeństwa.

W ramach jego prozy można znaleźć wiele przykładów o tym świadczących, jak np. wojna Rohanu z Sarumanem oraz sytuacja w Shire. W procesie tworzenia swojej armii, a także po jej sformowaniu Saruman dokonywał znacznej destrukcji zasobów naturalnych i samej przyrody Rohanu, pozyskując surowce potrzebne do hodowli wojowników oraz produkcji broni. Shire, z kolei, z harmonijnie rozwijającej się krainy przekształciło się w chaotyczny obszar umocnień i zabudowań militarnych. W taki sposób Tolkien przedstawia rozwój technologiczny, jako dewastację. Przypisuje mu tym samym negatywny wymiar etyczny. Z kolei naturę ocenia pozytywnie. Tak zaprezentowana, dychotomiczna relacja między technologią i ekologią stawia jednoznaczną linię podziału między dobrem a złem.

Środowisko naturalne w przedstawieniach Tolkienowskich

Wojna Rohanu z Sarumanem przedstawiona jest w ramach drugiej części trylogii *Władcy Pierścieni*, czyli w *Dwóch wieżach*. Tolkien prezentuje Rohan jako krainę koni, jeźdźców i pasterzy, którzy żyją w zgodzie z naturą. Romantyzuje krajobraz Rohanu opisując przyrodę regionu jako wypełnionego polami i łąkami. Isengard, natomiast rządony przez czarodzieja Sarumana, który pod wpływem Saurona zmienia swoje postrzeganie świata, jest charakteryzowany jako obszar destrukcji natury dla zwiększania postępu w produkcji broni, wyposażeniu wojennym oraz hodowli Uruk-hai (orko-goblinów).

Tolkien opisuje Isengard jako obraz destrukcji środowiska naturalnego (karczowanie lasów, wypalanie obszarów zielonych itd.) na rzecz postępu technologicznego. Wyraża to słowami Drzewca⁶: „Chyba wiem, o co mu teraz chodzi. Pragnie zdobyć moc i władzę. Ma umysł bezduszny: z metalu i trybów, a o to, co wyrasta z ziemi, troszczy się tylko o tyle, o ile nadaje się do jego celów. Teraz jednak jest już oczywiste, że stał się podstępny zdrajcą. Zbratał się z istotami plugawymi, z orkami. Brrr hrrrum! Gorzej, sam z nimi coś robi, gdyż ci z Isengardu wielce są podobni do występnych ludzi. Znakiem szczególnym złych stworów, które pojawiły się wraz z Wielką Ciemnością, jest ich odraza do słońca, tymczasem ci Sarumanowi orkowie potrafią znieść blask słońca, chociaż może

---

⁶ W niektórych przekładach funkcjonuje nazwa Drzewacz (Tolkien, 2008, s. 448). Jest to jeden z tzw. Pasterzy Lasów, mówiących, gigantycznych drzew walczących o poszanowanie natury.

z wielką nienawiścią.” (Tolkien, 2008, s. 460–461) oraz „Na obrzeżach lasu ścinają drzewa, dobre, zdrowe drzewa. Niektóre nadcinają aż do miękkiszu i zostawiają na powolną, okrutną śmierć (tak postępują orkowie), ale najczęściej zwalają je, aby karmić nimi ogień Orthanku. Od jakiegoś czasu dymy z Isengardu nieustannie biją w niebo” (Tolkien, 2008, s. 461).

Podobny obraz prezentuje Tolkien w przypadku zdobycia przez Sarumana Shire⁷. Czarodziej korumpuje mieszkańców i poprzez rozwiązania technologiczne zmienia jego charakter. Kraina hobbitów z symbolu harmonii i rozwoju opartego na zgodzie z naturą staje się przez Sarumana symbolem jej degradacji oraz negatywnej zmiany społecznej (Simonson, 2009, s. 11). Postać Sarumana jest emanacją destrukcji. Tolkien uznaje jednak, co istotne i wskazujące na jego wiarę w zwycięstwo dobra nad złem, że wskazany proces można odwrócić, poprzez jednoznaczny powrót do natury. Symbolem odrodzenia i powrotu do stanu pierwotnego jest u niego woda. Przykładami powrotu do natury dzięki niej są: zalanie Isengardu po pokonaniu wojsk Sarumana oraz powódź w Shire, która mimo wielkich zniszczeń zagwarantowała powrót do stanu pierwotnego.

Konkluzje

Władca Pierścieni, który wielokrotnie stawał się przedmiotem twórców kultury popularnej, jak i naukowych analiz, nadal jest pełen ponadczasowych wątków feministycznych i ekologicznych. W przypadku wątków feministycznych można zauważyć, że mimo androcentrycznego charakteru opowieści, w której kobiety stanowią element tła, Tolkien prezentuje przykłady upodmiotowienia kobiet, a tym samym możliwe zmiany ich społecznego postrzegania. Wskazane przykłady bohaterek – Arwen i Eowyn – świadczą o „przełamywaniu” przez autora *status quo*. Arwen rezygnuje z nieśmiertelności na rzecz własnego szczęścia, mimo sprzeciwu ojca (Elronda). Eowyn wskazuje na potrzebę wyrównania pozycji kobiet i mężczyzn, niezależnie od pełnionej roli, o czym świadczą jej zasługi.

Wskazana interpretacja *Władcy Pierścieni* wymaga jednak odrzucenia przekonań samego autora, który zdaniem Maddox jest mizoginistą i seksistą. Ramą interpretacyjną, która na to pozwala jest „etyka troski”

---

⁷ Jest to miejsce zamieszkiwane przez głównych bohaterów powieści. Kraina zamieszkiwana przez tzw. hobbitów, do czasu zajęcia przez Sarumana jest spokojnym, zielonym obszarem.

(Noddings, 1984). W tym wymiarze bohaterki tolkienowskiej opowieści nabierają nowego znaczenia. Zastosowanie etyki troski pozwala wzmocnić ich pozycję i wskazać moralne podwaliny ich decyzji, które nie spełniają znamion irracjonalności.

W przypadku postępującej industrializacji wpływającej destruktywnie na naturę śródziemia Tolkien nie tylko przedstawia swoje spojrzenie na wojnę jako przyczynę tego stanu rzeczy. Wskazuje na problemy, które obowiązują nadal w rozważaniach ekologicznych. Dewastacja natury staje się przyczynkiem do przedstawienia jej piękna i ważności, również w ujęciu społecznym.

Analiza wybranych wątków we wskazanych kontekstach i w odwołaniu do wybranych teorii medioznawczych – np. teorii kulturywacji – stawia za zasadne wskazanie, że sposób obrazowania wybranych problemów w twórczości tak znanego autora może czynić kreowany przez niego obraz świata znaczącym dla odbiorców, w tym wpływającym na ich postawy.

Bibliografia

- 115 lat temu Henryk Sienkiewicz odebrał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury (2020). <https://instytutksiazki.pl/aktualnosci,2,115-lat-temu-henryk-sienkiewicz-odebral-nagrode-nobla-w-dziedzinie-literatury,5878.html>, 15.01.2024.
- Adamiak M., Derra A. (2020), *Teorie feministyczne: tradycje i perspektywy*, „Avant: Trends in Interdisciplinary Studies”, nr 11(3).
- Antosik M. (2014), *Człowiek współczesny w obliczu manipulacji*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy”, 39–49.
- Baran S. J., Davis D. K. (2007), *Teorie Komunikowania Masowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Baratta C. (2011), *Environmentalism in the realm of science fiction and fantasy literature*, Cambridge Scholars Publishing.
- Burzyńska A. (2006), *Gender i queer*, w: A. Burzyńska, M. P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku*, Wydawnictwo Znak.
- Caughey J. L. (1984), *Imaginary social worlds: A cultural approach*, University of Nebraska Press.
- Doliński D. (2002), *Wpływ społeczny a jakość życia*, „Psychologia Jakości Życia”, nr 1(1), s. 35–52.
- Doughan D. (1988), *Elf-Spear, The Wand of Youth, and the Starlight Express*, w: I. R. Morus, M. J. L. Percival, C. S. Rosenthal, *Tolkien and romanticism: Proceedings of the Cambridge Tolkien Workshop 1988*.

- Doughan D. (2008), *Women, Oxford and Tolkien*, “Mallorn: The Tolkien Society”, nr 45.
- Gilligan C. (1977), *In a different voice: Women's conceptions of self and of morality*, “Harvard Educational Review”, nr 47(4), s. 481–517. <https://doi.org/10.17763/haer.47.4.g6167429416hg510>.
- Gilligan C. (1982), *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*, Harvard University Press, Cambridge.
- Hamer H. (2005), *Psychologia społeczna – teoria i praktyka*, Difin, Warszawa.
- Hannam J. (2007), *Feminism*, Routledge.
- Hannam J. (2010), *Feminizm*, Zysk i S-ka.
- Hannam J. (2016), *Feminism*, Taylor & Francis.
- Hiley M., Weinreich F. (2008), *Tolkien's shorter works: Proceedings of the 4th Seminar of the Deutsche Tolkien-Gesellschaft & Walking Tree Publishers Decennial Conference*.
- Honegger T. (2005), *Reconsidering Tolkien*, Walking Tree Pub.
- Horton D., Wohl R. (1956), *Mass communication and para-social interaction*, “Psychiatry”, nr 19(3), s. 215–229, <https://doi.org/10.1080/00332747.1956.11023049>.
- Kołodziejczak M. (2011), *Politologia wobec feminizmu a feminizm wobec politologii*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1.
- Konieczna A. (2024), *Spektrum medialnego zaangażowania jako wyzwanie dla polskiego medioznawstwa*, „Dziennikarstwo i Media” 20, s. 105–115, DOI: 10.19195/2082-8322.20.8.
- Levy M. R. (1979), *Watching TV News as para-social interaction*, “Journal of Broadcasting”, vol. 23(1), s. 69–80, <https://doi.org/10.1080/08838157909363919>.
- Maddox R. (2018), *Flawed and Formidable: Galadriel, Éowyn, and Tolkien's Inadvertent Feminism*, “URCA: The NCHC Journal of Undergraduate Research & Creative Activity”, <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1033&context=ureca>.
- McQuail D. (2007), *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Miliony czytelników nie mogą się mylić? 10 najczęściej kupowanych i czytanych książek świata* (2016), <https://ksiazki.wp.pl/miliony-czytelnikow-nie-moga-sie-mylic-10-najczesciej-kupowanych-i-czytanych-ksiazek-swiatea-6145573374023809g>, 10.01.2024.
- Noddings N. (1984), *Caring: A Feminine Approach to Ethics & Moral Education*, University of California Press, Berkeley, California.
- Noddings N. (2010), *Moral education and caring*, “Theory and Research in Education”, vol. 8(2), s. 145–151, <https://doi.org/10.1177/1477878510368617>.

- Piontek D. (2011), *Komunikowanie polityczne i kultura popularna. Tabloidyżacja informacji o polityce*, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań.
- Rosengren K. E., Windhal S. (1972), *Mass Media Consumption as a Functional Alternative*, w: *Sociology of mass communications; selected readings* (pp. 166–194), red. D. McQuail, Penguin, Harmondsworth.
- Rubin R. B., McHugh M. P. (1987), *Development of parasocial interaction relationships*, “Journal of Broadcasting & Electronic Media”, 31(3), s. 279–292, <https://doi.org/10.1080/08838158709386664>.
- Rubin A., Perse E. M. (1987), *Audience Activity and Soap Opera Involvement A Uses and Effects Investigation*, “Human Communication Research”, vol. 14, Issue 2, s. 246–268, <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.1987.tb00129.x>.
- Simonson M. (2009), *Myth and Magic: Art according to the Inklings (review)*, w: red. C. Olsen, “Tolkien Studies”, 6(1), s. 277–283, <https://doi.org/10.1353/tks.0.0052>.
- Szacki J. (1991), *Dylematy historiografii idei: oraz inne szkice i studia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tolkien J. R. R. (2000), *The Letters of J. R. R. Tolkien*, Christopher Tolkien, Houghton Mifflin.
- Tolkien J. R. R. (2008), *Władca Pierścieni*, Zys i S-ka, Poznań.
- Tong R. (2009), *Feminist Thought: A More Comprehensive Introduction*, Westview Press, New York.
- Tong R.P., Botts T. F. (2017), *Feminist Thought: A More Com-prehensive Introduction 5th*, Westview Press, Boulder.
- Trębicki G. (2009), *Fantasy – ewolucja gatunku*, Universitas fantasy, science fiction, Kraków.
- Trębicki G. (2020), *Świat wartości. Aksjologia fantasy świata wtórnego. Model podstawowy*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Trębicki G. (2022), ‘*Merits of Fantastic Literature: A proposal for theoretical framework*’, „Literatura i Kultura Popularna”, vol. 28, s. 107–116, doi:10.19195/0867-7441.28.8.
- Urbaniak-Piotrowska M. (2023), *Efekt Wertera – samobójstwo może być zaraźliwe. Jak mu zapobiegać?*, <https://zwierciadlo.pl/psychologia/535896,1,-efekt-wertera--samobojstwo-moze-byc-zarazliwe-jak-mu-zapobiegac.read,20.01.2024>.
- Viars K., Coker C. (2017), *Constructing Lothriel: Rewriting and Rescuing the Women of Middle-earth from the Margins*, “Mythlore”, vol. 33, nr 2, s. 37–50, Literature Resource Center.
- Wiśnia K. (2019), „*Teoria rozwoju moralnego Kohlberga*”, Verywell Mind, <https://www.verywellmind.com/kohlbergs-theory-of-moral-developmet-279507>.
- Wiśniewska A. (2007), *Serial telewizyjny i jego bohaterowie w przestrzeni edukacyjnej*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 1(18), s. 180–191.

Wykaz postaci

Arwen – Tolkien Gateway, <https://tolkiengateway.net/wiki/Arwen>, 10.06.2024.

Galadriel – Tolkien Gateway, <https://tolkiengateway.net/wiki/Galadriel>, 10.06.2024.

Éowyn – Tolkien Gateway, <https://tolkiengateway.net/wiki/%C3%89owyn>, 10.06.2024.

Arwen (Arwen Undómiel, często nazywana „Gwiazdą Wieczorną”), w historii przedstawionej przez Tolkiena była jedną z żyjących w Śródziemiu, córką Elronda (władcy Rivendell i inicjatora Drużyny Pierścienia⁸) oraz Celebrian. Uważana była za najpiękniejszą z Dzieci Ilúvatara⁹ w III Erze. była jednym z półelfów, żoną Aragorna II. Była córką Elronda i Celebrian (półelfa i elfki). Uważano ją za najpiękniejszą z Dzieci Ilúvatara (Twórcy świata) w Trzeciej Erze. Odrzuciła nieśmiertelność by zostać żoną Aragorna II, króla Gondoru¹⁰.

Éowyn, księżniczka Rohanu, która nazywała siebie „tarczowniczką”. W II części trylogii *Władca Pierścieni* pt. *Dwie Wieże* była odpowiedzialna za ewakuację ludności cywilnej podczas wojny Rohanu z Sarumanem z Edoras do Helmowego Parowu¹¹. Wraz z hobbitem Merry Brandybuckiem¹², w przebraniu wojownika i pod imieniem Dernhelm, walczyła w bitwie na Polach Pelennoru¹³, podczas której zabiła Czarnoksiężnika z Angmaru, Przywódcę Nazgûli w obronie swojego wuja Króla Theodena. W ten sposób wypełniła proroctwo, które zakładało, że Czarnoksiężnik z Angmaru nie zostanie zabity przez mężczyznę. Późniejsza żona dowódcy straży Królestwa Gondoru Faramira (Tolkien, 2008).

Feminist and environmental aspects of *The Lord of the Rings* as an examples of the timelessness of J. R. R. Tolkien works

Summary

Despite the passage of many years since Tolkien's death, the issues he raised in his books, primarily in the “Lord of the Rings” saga, remain relevant. The purpose of this article is to examine selected ideological themes raised by Tolkien and contemporary today. The authors present the feminist and environmentalist-naturalist themes pre-

---

⁸ W zależności od przekładu pojawiają się dwie wersje. Jest to Drużyna lub Bractwo.

⁹ Twórcy Śródziemia (postać przedstawiona w innej książce J. R. R. Tolkiena pt. *Silmarillion*).

¹⁰ Jedna z krain świata Śródziemia.

¹¹ Tu też pojawia się kwestia przekładu. W zależności od tłumaczenia jest to Helmowy Parów (wersja najczęściej spotykana) lub Helmowy Jar (Tolkien, 2008).

¹² Jednym z członków Drużyny Pierścienia.

¹³ Najważniejsza bitwa między siłami zła a dobra z ostatniego tomu *Władcy Pierścieni* pt. *Powrót Króla*.

sented by Tolkien in the face of the problem of unstoppable industrialization. These problems are still relevant in today's world. For the research of the indicated contents, authors take a media studies framework (cultivation theory, parasocial relations, and modes of encoding and decoding content in terms of Stuart Hall) and an ethical framework (the dimension of ethics of concern).

Key words: Tolkien, Lord of the Rings, feminism, environmentalism, naturalism, industrialization

Informacja o autorze

Aleksandra Konieczna [alekon3@amu.edu.pl] – absolwentka dziennikarstwa i komunikacji społecznej oraz politologii, obecnie doktorantka w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych UAM. Członkini Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół kultury popularnej – jej przekazów oraz odbiorców, zjawiska medialnego zaangażowania, sposobów ramowania polityki w kulturze, a także zjawiska seksualizacji w mediach.

Mikołaj Sokolski [e-mail: miksok@amu.edu.pl] – student II roku SUM na kierunku filozofia (WF UAM), doktorant IV roku w Szkole Doktorskiej Nauk Społecznych UAM. Zajmuje się historią myśli politycznej i społeczną filozofią personalistyczną. Interesuje się współczesnymi ujęciami personalistycznymi w rozwoju myśli społeczno-politycznej.